

УДК 321.01 (045)

Р.А. Черноног, канд. філос. наук

ДЕРЖАВА І ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО У ЗАГАЛЬНО-ЦІВІЛІЗАЦІЙНОМУ ПОСТУПІ

Гуманітарний інститут НАУ, e-mail: filosof@nau.edu.ua

У статті дається порівняльний аналіз взаємовідносин держави і суспільства. При цьому держава розглядається в ролі загальнолюдського інституту, який має обслуговувати загальнодержавні та національні інтереси.

Вступ

Політична трансформація розпочата в Україні, у 1991р., поставила перед собою нагальні завдання створити демократичну державу і правове суспільство. Для підсилення цього важливого процесу спочатку були необхідними усвідомлення понять, парадигм і концепцій, що можуть бути корисними для розбудови держави та суспільства. Це вже потім, опісля першого кроку, здійснюється наступний, виконавчо-функціональний, власне, – місіонерно-спонукальний. Тут йдеться про те, що вищезгадані поняття, парадигми і концепти мають наповнюватися конкретним змістом і сутністю, які повинні систематично доуточнюватися, оновлюватися і перевірятися, з огляду на багатовекторне суспільне призначення.

Аналогічно тому як форма, що завжди має цілепокладальність і призначення для чогось, так само держава і суспільство, якщо вони не є політичними ворогами, мають піклуватися про себе, зміцнювати соціальний лад, викорінювати руйнівні тенденції і фактори, особливо за рахунок владних інновацій та управлінських пропозицій. Ось у чому сутність, очевидно, має відповідати змісту, смислу спрямованості будь-якої форми правління (не управління), тому що воно є похідним від провідних джерел, від дуже визначальних за своїми висновками концептуальних значущостей.

Аналіз досліджень і публікацій

Державотворча ініціатива, редукована навіть і до урядових інстанцій та їх і суспільних потреб, є, врешті-решт, і простою, і дуже складною річчю. Хтось, можливо, раптом придумав, що Україна, як суверенна держава, має бути правовою, соціальною та унітарною. Проте в чому криється зміст і сутність цих складних наукових понять? Напевне, у тому, що їх треба розкривати якнайбільше конкретно. Унітаризм, наприклад, це владна диктатура, як і олігархи, що маскується під демократизм. За цієї форми правління справжня демократія, яка зароджується в парламентаризмі, схиляється на

бік соціальної ліберальності та солідаризованого плюралізму. Ось чому існують концепції ліберально-солідарного правління як в Російській Федерації, так і в Україні та інших державах світу. Проте ліберальне правління - це владна двоякість, така собі можливість діяти в інтересах когось, щоб забезпечити свої власні потреби, інтереси за своїми обопільними потребами. За унітарної форми правління, як відзначає дійсний член президії Римського клубу Б. Гаврилишин, "влада концентрується на вершині соціальної піраміди, відкидає або заперечує існування офіційної опозиції, - не визнає або під соціальним тиском визнає та схвалює коаліційний уряд, ще точніше, - владну опозицію, коректно кажучи, опонентами створену політичну інваріацію" [1, с. 14].

Постановка завдання

Стикуючись саме з цією соціофілософською проблемою, є вірогідність дуже швидко віднайти деякі гіпотетичні порозуміння, засновані на політично-світоглядних антисимпатіях і симпатіях, почуттях і смаках, які викарбовують прообраз державно-суспільної реальності. Що це означає? Насамперед те, що з'являються взірці, еталони і стандарти, оновлені підходи та принципи, якими можна керуватися в якнайближчому майбутньому, щоб досконаліше та ліпше зрозуміти соціальну реальність. Натомість, поряд із цими, чисельно-кількісними завданнями, постають зовсім інші соціофілософські проблеми, не менш складні за попередні, проте, у багатьох випадках, більш ширші за них, а тому і не достатньо вирішені, не зовсім досконало завершені, не досить чітко окантовані, не скрізь вдало окреслені.

Про що йдеться? Головним чином про те, що держава і суспільство є начебто єдиноцілісними організаціями, але насправді виявляються різними (якщо не полярними) соціально-політичними системами. Вони, справді, єднаються і можуть тимчасово гармоніювати, але лише тоді, коли інтереси та потреби держави і суспільства якнайоптимальніше збігаються. Розбрат настає,

якщо вони, ці інтереси та потреби, входять у фазу соціальних протиріч, державно-суспільних протистоянь. Ось саме в цей період виокремлюються, чим далі все більше "оголюючись", проблеми формозв'язку між державою та суспільством. Формозв'язок - це змістова, знакова, символічна чи сутнісна залежність однієї форми від іншої. Форма є виглядом, який сприймається людськими почуттями через контури. Зміст - це сутність, властивості та якості держави і суспільства, як і, до слова, усіх інших природних та соціальних предметів та речей, процесів і явищ, з ними пов'язаних.

Щодо цього існує погляд, що правова і соціальна держава, якою має бути Україна, є, "ілюзійно-мисленнєвим" прообразом того, що вже існує в іншому місці і може скластися у нас. Це, звичайно, різка характеристика наявного стану речей. Однак, право є правом, а соціум - соціумом. Вони живуть упродовж тисячоліть. Що зміниться від того, якщо ми звемо державу і суспільство правовими чи соціальними? Майже нічого, віднайдеться закономірна відповідь. І, коли в цих поняттях не будуть закладені наукові сутності, тоді певні змістовності, покликані слугувати державі та суспільству, розпочнуть втрачати еволюційний смисл. За подібних обставин може статися соціальне відчуження, масове суспільне непорозуміння, загальнонародне протистояння, верство-прошаркове розчарування.

Основна частина

Поняття "соціальна держава", наприклад, містить у суб'єктно-предикатному зв'язку чималі суперечності, а "подвійне значення" держави (організація і територія) - звичайнісінькі собі тавтологічні сутності. Очевидно, саме це чи ще більш вузьке або надто широке розуміння держави мається на увазі в окремих поняттях і термінах, які, зрозуміла річ, стають предметом справжньої науково-дослідницької уваги [2, с. 45-51].

Отже, поняття "правова" і "соціальна" держава, які сьогодні надто актуалізуються, претендуючи на провідну роль у громадянському суспільстві, завжди вимагають свого науково прикладного доуточнення, розкриття свого змісту та суті. Ці ремарки, хоча й занадто узагальнені, можна віднайти в Конституції України, нижчій, скажімо, законотворчій ініціативі, а також розпорядчих підактах і міжвідомчих інструкціях. І, якщо поняття про державу та суспільство не деталізується на такому управлінському рівні, то їх можна

визнати, без применшення, ситуативними ілюзіями, ідентифікованими з окремими державотворчими намірами, а не справжніми політично-суспільними діями, соціальними подіями, що інколи, загострюючись, розпочинають певною мірою загрожувати всьому людству, розвитку усїєї земної цивілізації, планетарному Космосу взагалі.

Державу можна визнати, не більше, ніж складовою людських суспільств, ще й такою, що є легітимно наділеною організаційно-політичною владою, управлінськими повноваженнями та функціями. Вони, здебільшого, надають державі, а не суспільству, безмежні можливості, передусім, там з'являється нагода керувати процесами багатства та бідності. На практиці це зветься розподілом або регулюванням державною, корпоративною і приватною власністю, рухомим чи нерухомим майном, фінансами, врешті - решт.

Функціональний підхід до вищезначеної проблеми дозволяє, наприклад, згадати про дві загальновідомі, але мало дослідницьку увагу на тому, що існують зовнішні функції держави. Друга впродовж століть нагадує владним структурам про необхідність епізодично вдосконалювати та інвентаризувати внутрішні функції, систематично узгоджувати їх з інтересами та потребами громадянського суспільства, особливо під час радикальних і масштабних реформ: економічних, ідеологічних, політичних, культурних, фінансових тощо. Однак чомусь нерідко призабуваються ще й інші, не менш важливі функції: виховна, організаційна, культурна, науково-інтелектуальна, кадрова, управлінська. Це, наскільки відомо, далеко не повний перелік, який слід деталізувати і розширити, забезпечити раціональними програмами, необхідними ресурсами, оптимально вдалими розробками і ефективним науковим супроводом.

Синергетичний підхід і функціональний аналіз держави сприяє кращому усвідомленню проблем: йдеться про нагальну потребу чіткого відокремлення, а потім, зрозуміла річ, як наступний крок, виокремлення з суспільних інтересів державних пріоритетів. Якщо такого важливого заходу не здійснити, то держава, прикриваючись національними інтересами, може ігнорувати суспільні пріоритети, а також, вважаємо, так регламентувати процеси управління соціальними відносинами, що вони будуть сприяти узурпації влади. З цих причин може настати замаскована експлуатація

більшості членів громадянського суспільства в інтересах меншості, як це, скажімо, трапилося в Україні у сфері фінансових відносин між комерційними банками та кредитопозичальниками.

За цієї ситуації з'являється слушна нагода запровадити в громадянському суспільстві бюрократичне державне управління, побудоване на ієрархічних засадах і принципах дезорганізації. Чимале сприяння цьому процесові надає, загостримо увагу, запровадження корпоративної і приватної власності, застосування методів і механізмів нормативно-правового протекціонізму монополіними компаніям і корпораціям. Саме визначення обов'язків, прав і повноважень для владно-управлінських ланок на законодавчому рівні, за М.Вебером, спонукає організаторів розробляти та приймати рішення відповідно до законів, інструкцій і розпоряджень. За таких умов, бюрократичність, що посилює розмежування між державою та суспільством, - це вже "віднайдення або надання відповідності всьому, що діється, існуючим законам та інструкціям, детальне регламентування життя людей, документальне засвідчення всього, що відбувається" [3, с. 5].

Отже, як бачимо, сучасні філософські концепції про державотворення і суспільствознавство також, очевидно, дещо призупинилися на ідеологічному "перехресті". Тобто, одні з них, певних наук або піддисциплін, декларують, на наш погляд, дещо навіть істотне, скажімо, захист прав свобод людини, інші пропонують щось не менш важливе, наприклад, - охорону інтересів природного довкілля, соціального ландшафту, культурного простору. Проте, як би там не було чи сталося, всі наукові дисципліни чомусь ігнорують проблему соціального довкілля, яке є надто залежним від навколишнього природного середовища, видозміненого, зауважимо, завдяки людським зусиллям, але не знаємо наскільки респектабельно, доцільно, спрямовано та раціонально виважено.

Ось у чому, можливо, існує справжня історична біда. Вже вкотре, протягом тисячолітнього періоду, держава декларує свою політичну відмову від того, щоб бути служанкою інтересів та потреб громадянського суспільства. Одночасно вона завжди владно зміцнює себе, тобто ставить себе над громадянським суспільством усе вище і сильніше. А воно, тобто громадянське суспільство, щоразу все більше і наочніше самопринижується і, внаслідок цього, постійно спотикається. Це результат надмірної

довіри до держави, однак, нагадаємо, не на свою гуманістичну користь, а на користь аристократично-олігархічної влади, монополіно діючої політичної системи.

У зв'язку з цим слід навести, наприклад, такі соціальні докази.

На думку окремих дослідників, концепція безпеки міжнародної державної системи базується на американо-європейському досвіді. Цей досвід схвалює демократію і заперечує адміністративно-командний тоталітаризм, проте, задамося питанням, який саме? Знову виникає безліч науково-пошукових запитань, а також пізнавальних суперечностей та світоглядних розбіжностей. Якщо демократія прямує в один бік, тобто в інтересах та потребах власності і прибутку "заможних" держав, то це означає, скажімо, що Україні доцільно перебувати в їх економічно-управлінському руслі. Проте де гарантія того, що вищезгадане політичне русло не змінить свою економічно-соціальну течію і не увійде в іншу виробничо-підприємницьку кон'юнктуру, в орбіту державно-суспільної дискримінації, спричинивши захист тільки власного абсолютизму і (кулуарного) монополізму? Адже це вже діється! При чому під модними гаслами захисту від "ринкового піратства" або міжнародного тероризму.

Отже, використовуючи для порівняльного аналізу принцип діалектичних формо-зв'язків, можна перекинути світоглядний міст до іншої наукової проблеми. Йдеться, наголосимо, про те, що держава має виконувати соціальні функції примусу і санкцій. Від того, як це вона робить, залежать процеси гармонізації між нею та суспільством, міра і ступінь відчуженості або зближення більшості громадян з нормативно-правовою базою. З цього випливає також і те, що режим примусу та санкцій має бути розумно і вміло збалансованим, вдало поєднаним з адміністративно-регулятивними механізмами, у системі яких майже заперечується наявність кадрово-кваліфікаційного дилетантизму, тому що він, накопичуючись, порушує механізми оптимізації та самоорганізації. Тут, у цьому місці, звернемо увагу на те, що примуси і санкції - це не лише засоби боротьби з організованою злочинністю, але й, звісна річ, форми і способи регуляції підприємницьких відносин.

Існування адміністративно-командного управління майже ніким не заперечується, тому стратегічні економічні відносини стають все глобальнішими і значущими, при чому як за їх обсягом, так і організаційною декларативністю: збалансовується протистояння політичних влад

держав і здійснюється переорієнтація в ідеологічному просторі. Але цей різновид соціальної регуляції чомусь критикується, хоча й, паралельно, систематично застосовується, особливо там, де цього вимагають критичні ситуації та надзвичайні обставини. Примуси та санкції якраз свідчать про імперативні спроможності держави, яка здатна застосовувати диктаторські важелі, "драконівські" механізми, жорсткі режими і протиправні технології.

Поряд із цим виявляється, нарешті, що уявлення про правову і соціальну державу, як про це інколи твердить "командне" управління, насправді є, цілком логічно, "ілюзійно-мисленнєвим" прообразом того, що має бути чи стати, оскільки реальна ситуація свідчить про відсутність наповнення цих понять нормативно-правовим та регулятивно-управлінським змістом.

Зміст - це теж наукова теорія. Існує поняття "зміст", а далі визнається термін "практика". Є термін "сутність" - майже раціоналізм, близький до поняття „теоретично-прикладний прагматизм”. Виявляється, насправді, що політична гра створює державно-суспільні умови для маніпулювання спільними відносинами. У чому це полягає? Очевидно, в тому, що теорія і практика, як модельні технології виявляються різнокорисними та вектороадресними, інакше кажучи, соціально-детермінованими.

Ці їх властивості та якості спричиняють те, що, поняття "соціальна держава", наприклад, містить у собі, повторимося, в суб'єктно-предикатному формозв'язку чималі світоглядні суперечності, а також "потрійне" призначення держави (захист, організація і територія) - досить, тавтологічні пізнавально-уявні суперечності. Нарешті, справа полягає в тому, що, за провідними, вважаємо, науковими концепціями визначальними є не ті з них, які лише звеличують державу, а саме ті, що покладають соціально - гуманістичні сподівання, "вмонтовуючи" їх у людський розсуд і в "здоровий глузд" громадянського суспільства. Призначенням держави є завдання обслуговувати інтереси та потреби громадянського суспільства і, зауважимо, не лише для захисту прав та свобод фізичних і юридичних осіб, а й, безперечно, їх звичаїв, традицій та смаків. Тому, очевидно, саме ця проблема, котра стикається з питанням про трактування більш вузького чи дещо ширшого призначення держави у соціальному бутті, досліджується в окремих поняттях і термінах, що стають об'єктом пізнавальної уваги, або

предметом деталізованого методу наукового пошуку [4].

Отже, поняття "правова" і "соціальна" держава, яка претендує на керівну чи провідну роль у соціальному бутті громадянського суспільства, завжди вимагають свого науково-прикладного доуточнення, розширення їх інтерпретації за змістом і сутністю, втіленням цих світоглядних ідей в нормативно-правову практику. Такі прагматичні видозміни втілюються в Конституції та Законах України, деталізуються в підзаконних актах, конкретизуються в розпорядчих правових документах та відомчих інструкціях. І якщо цей процес є майже відсутнім, то поняття „держава” і „суспільство” можна визнати політичними гаслами, ототожнити їх з упередженими конституційними ілюмінаціями, ідентифікувати з умисними намірами і спробами, а не зі справжніми, себто, по суті, вивіренними кроками, а саме - громадянсько-суспільними діями, оптимізованими в інтересах державних або суспільних потреб, національних сподівань та очікувань.

Отже, сучасні соціофілософські концепції держави та суспільства також зупинилися, думається, що на короткий час, на пізнавальному "роздоріжжі". Одні з них декларують захист прав і свобод людини, інші пропонують не менш важливі, скажімо, соціальні завдання, а саме - охорону природного та соціального довкілля. Відтак, питання соціального взаємоіснування держави та суспільства і досі залишається надто проблемним і навіть малоусвідомленим.

Слід навести докази і зауваження, сутність яких полягає ось у чому. На думку відомих дослідників, концепція міжнародної безпеки ґрунтується на європейському досвіді. Цей досвід майже не заперечується, тому що стратегічні екосоціальні та соціокультурні відносини виявляються глобальнішими як за своїм обсягом, так і за власною організацією: збалансовується чи протиставляється владна політика національних держав, зростає ідеологічна роль міжнародної дипломатії, яка, ймовірно, сприяє інтенсифікації міждержавного співробітництва, міжнародної торгівлі та світоглядної комунікації; набувають актуальнішого значення військові, етнополітичні, культурні, міграційні та інші сталі відносини.

Отже, держава диктує від імені суспільства міжнародні та національні пріоритети. Вона розпоряджається національними багатствами та ресурсами. Але ж держава може бути

справедливою! І вона прагне стати тільки і саме такою. Так у чому ж річ? Звідки споконвічне протистояння між державою та суспільством? Складне і просте запитання. Складне тому, що воно не вирішене в історичному зрізі. Просте через те, що державно-суспільні негарзди можна пояснити культурною та просвітницькою малограмотністю.

Отже, наголосимо, держава і громадянське суспільство - це споконвічні політичні вороги і друзі, які, співіснуючи разом у соціумному бутті, інколи відсторонюються чи дистанціюються, якщо йдеться про антагоністичне привласнення якихось інтересів та потреб, а також присвоєння естетично-моральних цінностей. І якщо цей процес стає очевидним або інтуїтивно відчувається, то тоді громадянське суспільство ігнорує державу, легальні соціальні інститути, наділені політичною владою та цілепокладальною спонукальністю.

Відбувається, таке собі звичайне непорозуміння: держава і суспільство майже постійно конфронтують. І справа навіть і не в цьому, а саме в тому, очевидно, що держава і суспільство є невід'ємними, цілісно з'єднаними, діалектично єдиними як у теоретичному, так і в практичному вимірі, у соціумному нормативно-правовому світогляді.

В окремих наукових концепціях держава - це політична влада, заснована на демократичних засадах, яка не завжди та не скрізь їх, цих демократичних принципів, дотримується, навіть тоді, коли в соціальну практику запроваджується громадянський парламентаризм. У цій науковій версії держава обслуговує політичну владу, хоча й камуфлюється під парламентський демократизм. За такої ситуації складається закономірне враження, що громадянське суспільство має нагальну потребу в державі, без якої воно може позбутися раціонального управління. Проте цей погляд не завжди є правильним, як і, наприклад, те, що "бакунізм" пропагандує бездержавний анархізм. Звичайно, держава, коли вона не виправдовує себе як політична та соціальна цінність, не забезпечує для народу реалізацію загальнолюдських очікувань, здебільшого деградує і, як правило, гине, закономірно розкладаючись. У такий кризовий період громадянське суспільство, переважно, адаптується до надзвичайних умов, виживає за рахунок соціального імунітету, реанімується в просторі та часі. Цей погляд на державу і суспільство вважається досить цілісним і завершеним. Водночас він має чимало прогалин, на котрих зосереджують дослідну

увагу інші теорії, світоглядні парадигми та концептуальні висновки.

Так от, проблеми співіснування держави та громадянського суспільства не є цілком вирішеними. Соціофілософська думка, досліджуючи це питання, накопичила чимало позитивного досвіду. Однак, паралельно із цим, загострилася потреба чіткого визначення завдань і функцій держави, а водночас, у безпосередній від них залежності і повноважень громадянського суспільства. Одна з причин, що актуалізує вищезгаданий процес, полягає в дивергенції капіталістичних і комуністичних концепцій, їх практичного втілення в соціальне життя. Шведський соціалізм, можливо, приваблює деяких науковців саме тим, що він поєднує, більш-менш вдало, інтереси та потреби держави і громадянського суспільства, не гіперболізує першу і не применшує другу. Ця гігантська робота, спрямована на забезпечення процесів конвергенції, яка була розпочата в Швеції у XIX ст., аналізується науковцем-філософом А.Г. Мисливченко [5, с. 40-51].

Перейдемо до наступного. Наприкінці XX ст. наукова думка схиляється до того, що в цей період державі почали присувати соціальні функції, що різняться від її справжнього призначення. Замість того, щоб усвідомлювати державу як загальнолюдський інститут, який має обслуговувати загальнонародні та національні інтереси, домінуюча політична концепція віддала перевагу проблемі політичної "влади". Ототожнення понять "влада" і "держава", яке має право на обсягові застосування в міждержавних відносинах, відбулося у векторній площині "держава-громадяни". У цей спосіб „внутрішні справи" держави, очевидно, політизувалися на засадах владних прерогатив. З цих причин було призабуто те, що держава, як загальнолюдський інститут, створюється не в історичних, а в онтологічних умовах, тобто за наявності біопсихічного буття окремих індивідуумів, в обставинах певного соціуму, у ситуаціях надзвичайного ризику, оптимальних інсинуацій, симптомологічних випадковостей, збігу обставин.

Однак, такий стан соціофілософської думки, удосконалюючись, долає накопичені політичні упередженості. Унаслідок цього усе настирливіше і сміливіше утверджуються наукові погляди, згідно з якими держава та соціальні інститути мають бути служницями громадянського суспільства. Завдання держави - вміле та справедливе управління суспільством, а не лише захист прав і свобод громадян, тому що

існує ще проблема забезпечення інтересів та потреб фізичних і юридичних осіб, максимального сприяння цьому процесу, цій, відзначимо, благородно-інтелектуальній місії.

Висновок

Декілька слів про складність проблеми. Внаслідок історичних змін, що постійно відбуваються, об'єкт, предмет, суб'єкт дослідження, переходять з одного стану в інший або докорінно трансформуються, власне, набувають не відомих ще для пізнання властивостей та якостей. Пояснимо специфіку цих вірогідних соціальних змін або світоглядних трансформацій.

За певних умов об'єкта, суб'єкта і предмета дослідження можуть зберігатися їх провідні властивості та якості, ознаки і риси, взаємно доповнювальні зв'язки та внутрішні сталості. Разом із цим, якщо вони знаходяться в перехідному стані, тобто усвідомлено самовидозмінюються, то відбувається процес трансформації властивостей і якостей, "знищується" одне і „ народжується" інше. У процесі таких видозмін зміст, структура та сутність об'єкта дослідження може трансформуватися повністю або частково. Для докорінних перетворень суспільств, які структуризувалися, наші гіпотези і припущення

вже матимуть обмежену наукову цінність. Проте для тих, що будуть проходити цей складний етап, вони можуть принести неабияку користь та суспільну значущість.

Насамкінець зазначимо, що держава та суспільство, які створилися на базі колишніх держав і суспільств, мають між собою соціально-генетичний зв'язок, власне, не просто тимчасові відносини, як інколи про це думають, а й ті соціальні стосунки, що здатні набути і зворотного процесу, принципів соціальної регенерації, взаємного відчуження.

Список літератури

1. Гаврилишин Б.Г. Дороговкази в майбутнє / Пер. з англ. Л.Л. Лещенко. – К.: Основи. – С. 10-15.
2. Сувайдан Х. Соціальна держава: структура та логіка поняття // Філософські обрії. – 2000. – № 6. – С. 45-51.
3. Громадянське суспільство в Україні: соціальні тенденції та чинники становлення. – К.: ІФ НАН України, 1997. – С. 1-150.
4. Сувайдан Х. Соціальна держава: структура та логіка поняття // Філософські обрії. – 2000. – № 6. – С. 40-51.
5. Національна держава: національний і наднаціональний вимір / За ред. Ю. Римаренка. – К.: Донецький ін. вн. справ МВС України, 1998. – С. 1-98.

Р.А. Черноног

ГОСУДАРСТВО И ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО В ОБЩЕ ЦИВИЛИЗАЦИОННОМ ПРОГРЕССЕ

В статье дан сравнительный анализ взаимоотношений государства и общества. При этом государство рассматривается в качестве общечеловеческого института, который должен обслуживать общегосударственные и национальные интересы.

R. Chernonog

THE STATE AND CIVIL SOCIETY IN THE GENERAL PROGRESS OF CIVILIZATION

In clause the comparative analysis of mutual relation of the state and society is given. Thus the state is considered as universal institute, which should serve nation- wide and national interests.